

**İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserleri: 3 Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları,
Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Yavuz Akpınar, İstanbul 2008, 512 S.**

İbrahim ÖZKAYA *

Özet:

Rusya Müslümanlarının önde gelen düşünce adamlarından İsmail Gaspıralı, geçtiğimiz yüzyılın Türk düşünce hayatında önemli rol oynamış ve yer etmiş kişilerin başında gelir. Gaspıralı ve onun yayınlamış olduğu Tercüman gazetesi, Rusya Türklerinin çağdaşlaşmasında en önemli basamakları oluşturmaktadır. Onun Tercüman gazetesinde yazmış olduğu yazılar Prof. Dr. Yavuz Akpınar tarafından seçilmiş, işlenmiş ve yayıma hazır hâle getirilmiştir. Bu eserde İsmail Bey'in dil, edebiyat ve seyahat yazıları yer almaktadır.

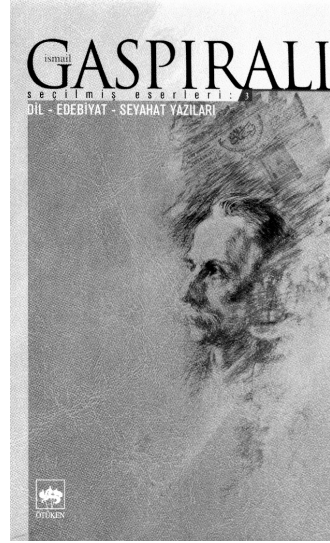
Anahtar kelimeler: İsmail Gaspıralı, Rusya Türkleri, Tercüman gazetesi.

Abstract:

İsmail Gaspıralı, one of the leading intellectuals among the Muslims in Russia, is one of the important figures who played an important role and had a deep impact on Turkish intellectual life, Gaspıralı and the journal "Tercüman" published by him makes up the important steps in Russia. His writings in the journal Tercüman have been selected, processed and made ready for publication by Prof. Dr. Yavuz Akpınar. This work includes Gaspıralis writings on language, literature and travel.

Key words: İsmail Gaspıralı, Turks in Russia, journal Tercüman.

* Hüsnü Özyeğin Anadolu Lisesi Edebiyat Öğretmeni, Kars.

Türk dünyasının önde gelen yenilikçi fikir adamlarından İsmail Gaspıralı'nın Yavuz Akpınar tarafından yayıma hazırlanan seçilmiş eserleri, üç cilt hâlinde yayımlandı: I. c. "Roman ve Hikâyeleri", II. c. "Fikrî Eserleri", III. c. "Dil-Edebiyat ve Seyahat Yazıları".

Seçilmiş eserleri yayıma hazırlayan araştırmacı, İsmail Gaspıralı'nın hayatı ve faaliyetleri hakkında I. ve II. ciltte geniş bilgiler verdiği için III. ciltte ön söz haricinde bir giriş kısmına gerek duymamıştır. Ön sözde yayımlanan eserin genel bir değerlendirilmesi yapılmış sonrasında diğer ciltlerde olduğu gibi metin neşir prensipleri tekrar okuyucuların dikkatine sunulmuştur.

Gaspıralı'nın eserleri yayımlanırken günümüzde lise seviyesindeki bir okuyucunun bile anlamasını kolaylaştırmak için metinde anlaşılması zor olan söz ve ifadeler parantez içinde açıklanmıştır. Böylece hem akademik hem de popüler seviyede bir yayın gerçekleştirilmiştir. Metinler *Tercüman* gazetesi (1881-1914) koleksiyonundan derlenmiş, Arap alfabesinden hiçbir değişiklik yapılmadan Latin alfabesine aktarılmıştır. Yazılar konularına göre ayrı ayrı başlık altında toplansalar da kendi içlerinde kronolojik bir sıra içinde verilmişlerdir. Böylece Gaspıralı'nın fikir hayatının zaman içinde ne gibi gelişmeler veya değişimler gösterdiğini izleme imkânı da araştırmacı tarafından okuyucuya tanınmıştır.

Metinler yaklaşık olarak yüz yıl önce yazıldığından bu yazılarda geçen şahıs, gazete ve dergi isimlerini, çeşitli olayları günümüz okuyucuları için açıklama gereği vardır. Bunun bilincinde olan araştırmacı, kitaba gerekli not ve açıklamaları eklemiş, böylece Gaspıralı'nın okuyucular tarafından daha rahat anlaşılmasını sağlamıştır. Kitabın sonundaki şahıs adları dizini ise araştırmacılara kolaylık sağlayacaktır.

Eserin ön sözünde dikkate sunulan İsmail Gaspıralı'nın asıl amacının sadece birçok kişi tarafından klişe olarak bilinen "ortak edebî Türk dili" olmadığı, ortak edebî dilin sadece bir araç olduğu, asıl hedefinin bütün dünyada "ortak bir Türk kimliği" ve bunun da doğal bir gereği olarak "ortak Türk kültürü" oluşturmak olduğu özellikle vurgulanmıştır. Aynı şekilde bu ortak kimlik ve kültürün "ortak Müslüman-Türk eğitimi" ile sağlanabileceği açıklanmıştır.

Burada yer alan yazılar, *Tercüman*'dan sonra ilk defa toplu bir şekilde yayımlandığından eserin özgünlüğü ön plana çıkmaktadır. Bu eser sayesinde Türk dünyasının ulusal kimlik, ortak dil ve ortak kültür meselesinin yeniden tartışılması gerekecektir. Bu bakımdan bu kitabı yayıma hazırlayan Yavuz Akpınar'ın ortaya koyduğu çalışma oldukça değerlidir.

Eser, başlığından da anlaşılacağı gibi üç ana bölümden oluşuyor. İlk bölümde, İsmail Gaspıralı'nın çağdaş bir Türk ulusu oluşturma fikrine hizmet eden "ortak, edebî dil" konusunu işleyen yazılar yer alıyor. Gaspıralı Türk dilini bir bütün olarak görür ve bu bütünün eski Türkçe¹ devresinden sonra çeşitli kollara ayrıldığını savunur. Hatta Türkologlardan çok önce Türkçenin tarihî devirlerine göz atarak Çağatayca, Kıpçakça, Osmanlıca ve Azeri Türkçesinin dört büyük yazı dili olduğunu belirtir

1 Gaspıralı Çağatayca'yı müşterek Orta Asya Türkçesi olarak gördüğünden eski Türkçenin de yerine kullanmaktadır.

(s. 27). İsmail Gaspıralı'ya göre birbirine yakın olan Türk şiveleri zaman ve mekân farklılığı sebebiyle birbirinden uzaklaşmıştır.

Özellikle 1905 Rus ihtilalinden sonra Rusya Müslümanları arasında görece bir serbestlik ortamının doğmasıyla birlikte Türk toplulukları arasında matbuat faaliyetleri hızla gelişir. Bu toplulukların bazıları bir kısım gazete ve dergilerini mahallî dillerde çıkarmaya başlamış ve Gaspıralı'nın oluşturmak istediği ortak dilden kısmen veya tamamen uzaklaşmaya başlamışlardır. Gaspıralı'nın "dil yazıları"nın bir kısmını mahallî Türk şivelerini yazı dili hâline getirmeye çalışan aydınlar ve gazetecileri ikna etmek için yazdığı görülmektedir.

Aslında İsmail Bey mahallî şivelerin öğrenilmesine hiçbir zaman karşı olmamıştır. *Tercüman*'daki eğitim ile ilgili yazılarından da anlaşıldığına göre aksine mahallî şivelerin eğitimin ilk basamağında öğrenilmesini ister. Bu yüzden sokak diliyle mahallî şiveyi ayırır ve mahallî şivelerin de işlenmesi gerektiğini söyler (s. 61). Aynı zamanda *Tercüman*'daki eğitim yazılarında çocukların ilk üç yıl kendi mahallî şivelerinde eğitim görmelerinden sonra ortak dilde eğitim almaları gerektiğinin de altını çizer.

İsmail Bey, Rus Meşrutiyetinin ardından sansürün de zayıflamasını fırsat bilerek ifadelerini daha da keskinleştirir: Sadece Rusya'da değil Osmanlı sınırları içerisinde yayımlanan gazetelerin de ağır, süslü dilini eleştirmiş, ortak edebî dilden uzaklaşmaları eleştirmiştir (s. 74-90). *Tercüman*'ın dilini "sade Türk dili" olarak nitelendirmesi, dilde sadeleşmeye giderek dili Türkleştirmesi İsmail Gaspıralı'yı, döneminde dilde Türkcülüğü başlatan şahsiyetler arasında göstermemizi sağlayan en önemli sebeplerden biridir.²

Çeşitli Türk topluluklarının mahallî şivelerini birer edebî dil hâline getirmeye çalışmaları şüphesiz ortak dile yönelik çalışmaları sekteye uğratmış olsa da "ortak edebî dil"de yazılacak roman ve hikâyeler Türk şivelerinin birbirine yakınlaşmasını sağlayacak ve yeni bir edebî dil ortaya çıkacaktır. Bu edebî dil birçok araştırmacının bir tespit olarak ortaya koyduğu Osmanlıca değildir. Gaspıralı Osmanlıcanın aksine gazetenin diline "*Tercüman*'ın dili" veya "sade Türk dili" demektedir. Bunun yanı sıra Osmanlıcanın anlaşılmadığını, Osmanlıcanın "kavmî" bir dil olmadığını ve bu dilin sadeleştirilmesi gerektiğini birçok yazısında dile getiriyor.

"...Osmanlı şivesi, has Türkî'den ziyade uzaklaşmıştır ve kavmî lügatleri terk edip Arabî ve Farsî ve gayri dillerden gayet çok kelimeler kabul edip şivelerin en gücü ve kavmî dilin ögey oğlu olmuştur. Kavmî olmayan dil, öz dairesinin haricine geçemez. Zannımıza göre Osmanlı şivesi kavmî bir lisan değil; divanhaneler ve memurlar şivesidir. Bu bir şivedir ki Kaşgarlı bir Tatar için ne kadar güç ve çetin ise, Anadolu kaba bir Türk için dahi belki şu kadar güçtür. Anadan öğrenilmez üç dilin tahsiline ve karışılmasına muhtaçtır." (s. 29).

"...Türk dili, Türkçe olmalıdır; Osmanlılar ise Âl-i Osman devletine mensup akvama hâkim olan Osmanlı Türkleridir...(s. 45)"

2 Dilde Türkcülüğü işleyen belli başlı şahsiyetleri için bk.; Gökalp, Ziya, **Türkcülüğün Esasları**, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1339; **Genç Kalem Dergisi**, Haz: İsmail Parlatır-Nurullah Çetin, TDK Yayınları, Ankara, 1999; Huyugüzel, Ömer Faruk, **Necip Türkcü**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

İsmail Bey'in dil yazılarından yola çıkarak gerek Rusya dâhilinde gerek Rusya sınırları dışında, birçok aydından önce dilin sadeleştirilmesi gerektiği fikrine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim 1910-1912 yılları arasında Selanik'te yayımlanan *Genç Kalemler* dergisi "Yeni Lisan" hareketiyle karşımıza çıkar ve Ali Canip Yöntem, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp gibi aydınlar Osmanlıcanının sadeleştirilmesi gerektiğini savunurlar. Bu görüşleriyle de Millî Edebiyat Dönemine ilham kaynağı olurlar. Özellikle Ziya Gökalp'ın yabancı kökenli kelimelerin tasfiye edilmesi ve halkın kabul ettiği yabancı kökenli kelimelerin Türkçeden atılmaması³ gibi görüşleri, Gaspiralı'nın dil yazılarında belirttiği görüşlerle birebir uyuşmaktadır ve belki Gaspiralı'nın bu harekete ilham kaynağı olabileceği olasılığı da düşünülmektedir:

"Benim bildiğim bildik ise bu işin iki yolu vardır: Biri, Türkçesi bulunduğu halde sair dilin lügatini kullanmamalı; Türkçesi bulunmayıp kabulüne mecbur bulunduğumuz veya ki umumca malûm lügatleri Türk kavaidine tâbi etmeli; Meselâ; sabır; sabırlı, sabırsız, sabırlılar gibi. İkincisi: İbareyi sadeleştirmektir ki bir satır Türkçe ile anlaşılacak bir fikri ya cümleyi, çam sakızı gibi uzatmamalıdır" (s.36).

İsmail Bey'in İstanbul'a birçok kez geldiğini hatta Türk Ocağı'nda konferans verdiğini ve *Tercüman* gazetesinin de bu dönemlerde Türkiye'de satılıp okunduğunu bilmemize rağmen Ziya Gökalp ile karşılaşmış görüştüğüne dair bir ize rastlamadık. Buna rağmen Gaspiralı'nın *Türk Yurdu* ve *Türk Ocağı* üzerinde etkili olduğunu Yusuf Akçura'nın⁴ yazılarından öğrenmekteyiz.

"Dil yazıları"nda en önemli konuyu oluşturan "ortak edebî dil"in yanı sıra bu bölümde imla, dilde sadeleşme, konuşma ve yazı dili, Arap harflerinin ıslahı vs. gibi çeşitli dil problemleri de yer almaktadır. Alfabe ile ilgili birkaç yazıyı Bakü'de yayımlanan *Şark-ı Rus* gazetesinin başyazarı Mehemmedağa Şahtahtlı ile İsmail Gaspiralı arasında geçen sert tartışmalar oluşturur (s. 68). *Şark-ı Rus*'un alfabe ıslahı hakkındaki ve "Mehemmedağa Hattı" adıyla sunulan görüşü, yeni bir alfabe teklif etmesi Gaspiralı'nın tepkisine sebep olmuş ve *Şark-ı Rus* gazetesinin kapanmasına kadar devam edecek olan tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

İsmail Bey, "dil yazıları"nda imla sorunu üzerinde önemle durur. Gaspiralı "savtî imlâ" ile medresede okuyan çocukların çok kısa bir sürede okumalarını sağlayabilmiştir (s. 186). Böylece savtî imla ile eğitim alanların okumaları kolaylaşacak ve eğitim yaygınlaşacaktır. Gaspiralı'nın bu konudaki ilham kaynaklarını büyük olasılıkla çağdaş Osmanlı eğitiminde aramak gerekir. Osmanlıda çağdaş eğitimin kurucularından sayılan Selim Sabit Efendi'nin çalışmaları ve eserleri Gaspiralı'nın eserleriyle benzerlik göstermektedir.

Eserde yer alan ikinci bölümü "edebiyat" konulu yazılar oluşturmaktadır. Bu bölümde Osmanlı matbuatı ile ilgili seri yazılar, tenkit konulu yazılar, biyografi

3 Gökalp, Ziya; *Türkçülüğün Esasları*, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1339, s. 121-122.

4 Yusuf Akçura'nın İsmail Gaspiralı için verdiği bilgiler için bk.; Akçuraoğlu, Yusuf (1928), *Türk Yılı 1928*, İstanbul, Yeni Matbaa; Akçura, Yusuf (1328), "Türklerin Büyük Muallimi ve Muharriri İsmail Bey Gasprinski", *Türk Yurdu* 2. cilt Sayı: 10 s. 690-695; Akçuraoğlu, Yusuf, "Muallime Dair" *Türk Yurdu*, 6. c., 27 T. Sani 1330, Sayı: 12 s. 2409-2412; Akçura, Yusuf (1908), "Rusya'da Sakin Türklerin Hayat-ı Medeniye, Fikriye Ve Siyasyelerine Dair: I-II", *Sirat-ı Müstakim*, c.2 Sayı: 39-40; Akçuraoğlu, Yusuf (1912), "Türklük", *Salname-i Servet-i Fünun*, 1328 / 1912, s. 187-196.

mahiyetindeki yazılar, Rusya'daki matbuat faaliyetleri ve 1905 sonrasındaki gelişmeler ile ilgili yazılar yer almaktadır. Osmanlı matbuat ve faaliyetleri okuyucuya tanıtılmış ve bu faaliyetler Gaspıralı'nın yer yer övgülerine yer yer de haklı eleştirilerine maruz kalmıştır. Biz okuyucu olarak bu seri yazılardan Gaspıralı'nın Osmanlı edebî ve fikrî muhitini ne denli dikkatlice takip ettiğini anlayabiliyoruz (s. 203-230). Yavuz Akpınar'ın eserin ön sözünde belirttiği üzere bu bölümde yer alan edebiyat yazıları, sadece edebiyatla ilgili değil; edep, ahlak, hüner ve ilimle de alakalıdır. Edebî meseleler, roman, hikâye, tiyatro gibi türlerin yanı sıra toplumu ilgilendiren çeşitli konulardaki eserler de Gaspıralı'nın "edebiyat" anlayışı içerisinde yer almaktadır. Gaspıralı, edebiyatta topluma yararlı olma ilkesi ile yola çıkar. Bu yönüyle de bizde Ahmet Mithat ile birçok benzerlikler göstermektedir.

"Edebiyat yazıları"ndan İsmail Bey'in, tenkit konusu üzerinde de ısrarla durduğu anlaşılıyor. Gaspıralı, tenkidin ne olduğunu ve tenkidin nasıl yapılması gerektiğini okuyucusuna anlatır; fakat, Türkiye'de de Rusya Müslümanları arasında da tenkit fikrinin daha gelişmediğini vurgular (s. 231-256).

İsmail Bey Avrupa edebiyatına ve yeni türlere de değinerek Avrupalı yazarların yazdığı hikâye ve romanların bizim doğamıza uygun olmadığını belirtir ve şöyle der:

"Buyrun bir emsal alalım: La Dame o Kamelya nam romanı bilirsiniz ya. Bunu okudukta Parijli bir madamın gözleri yaşlandığı yerde, İstanbullu hanım gülüverir. Parijli bir mösyo "ne büyük, ne acaip tabiat!" dedikte; İstanbullu bir efendi, "deli mi bu nedir be?" deyiverir. İki tarafta öz nazar-ı dikkatlerinde haklılardır." (s. 205)

Diğer yandan Avrupa'nın ünlü yazarlarının ihmal edilmemesi gerektiğini söyler. Müslüman aydınların ikinci sınıf eserleri dilimize çevirmelerinin bir yarar sağlamayacağını, bunun karakterimize uygun olmadığını ama iyi yazarlardan istifade edebileceğimizi belirtir.

Gaspıralı, Rusya Müslümanlarının ilk basın-yayın faaliyetlerine de değinerek Kayyum Nasırî, Çernyayevski ve Hasan Bey Melikzade Zerdabi'nin çalışmalarından bahseder. Rusya müslümanları için önemli süreli yayınlar olan Keşkül, Ziya, Ziyayı Kafkasiye, Mirat ve Molla Nasrettin gibi dergi ve gazetelerin modernleşmedeki rolünü ortaya koyarak edebiyat ve fikir hayatındaki etkilerini açıklar (s. 265-340).

Yavuz Akpınar'ın bu eserde yer verdiği üçüncü bölüm ise "seyahat yazıları"dır. Bu bölüm, İsmail Bey'in İstanbul'a, Kafkasya'ya, Taşkent'e, Buhara'ya, Mısır ve Hind'e yaptığı seyahatlerden, buradaki gözlemleri ve tespitlerinden oluşmaktadır. İsmail Bey, gezip gördüğü yerlerde farklı kültürlerle buluşmuş ve bu kültürlerin içinde yaşayan Türk ve Müslüman toplumunu irdeleyerek değerlendirmeye tabi tutmuştur. Buradan yola çıkarak İsmail Bey, edebî bir tür olarak gördüğü seyahat yazılarında inceleme fırsatı bulduğu toplumlarının sosyal ve siyasi problemlerini de okuyucusuyla paylaşır. İsmail Gaspıralı'nın yapmış olduğu bu seyahatler, gelişigüzel seyahatler değildir. Bir bakıma fikirlerini ve faaliyetlerini yayma düşüncesi de bu seyahatlerin temel amaçlarından sayılmaktadır.

Gaspıralı'nın seçilmiş eserlerinin üç cilt hâlinde okuyuculara sunulması, onun düşüncelerinin sağlıklı bir şekilde öğrenilmesine imkân sağlamıştır. Sonuç olarak

Yavuz Akpınar metinlerin işlenmesinde ve açıklanmasında sistematik bir yol izlemiş ve sözün özünü söylemek gerekirse *Tercüman*'da yer alan bu metinleri kılı kırk yararcasına yayımlayarak okuyucuların dikkatine sunmuştur.